

מנחם צבי קדרי

אימתי אין פתרון לדו-המשמעות של תיאור היתרון בעברית המקראית?*

לזכר ד"ר צבי בצר ז"ל,
התלמיד המובהק, שנקטף כאבו

שם התואר (וכן הפועל בעל התוכן האדייקטיווי) עשוי לבוא בעברית המקראית באחת מהדרגות האלה: דרגת היסוד,¹ דרגת היתרון² ודרגת ההפלגה.³ דרגת היתרון המובעת על-ידי צירוף היחס עם מ- (מ- היתרון), לכאורה עשויה להתפרש כביטוי דו-משמעי: (1) בצירוף היחס של מ- הצמודה לשם, מביע אף הוא את התכונה של שם התואר (או של הפועל האדייקטיווי); (2) אותו שם אינו מביע את התכונה של שם התואר. באפשרות הראשונה מדובר על מתן ערכים חיוביים שונים בפונקציה של התכונה, כמשוויים בין הערכים השונים ונמצא שאחד מהם גבוה יותר מהאחר; ואילו באפשרות השנייה אין השם הצמוד למ- מביע את התכונה המדוברת באפשרות הראשונה. דו-המשמעות בערכו הממשי של שם התואר (הנשואי) אינה נפתרת אלא בהסתמך על מידע שמחוץ למשפט. מידע זה עשוי להתקבל מהקשר הרחב יותר, מהטקסט עצמו או מעולם הערכים של המקרא כולו הידוע לקורא. כשאינן אפשרות להציע פתרון מחוץ למשפט, דו-המשמעות של שם התואר הנשואי עומדת בעינה. נעיין במספר דוגמות מלשון המקרא בדרגת היתרון, תחילה במקרים ששמות התואר הם בעלי הסוגל [- יחסין] במבנה התשתית שלהם: "משפטי ה' אמת... ומתוקים מדבש ונפת צופים" (תה' יט, י-יא); כאן מבנה התשתית של ההשוואה הוא: *משפטי

* נוסח ראשון של עיקרי המאמר הזה נתפרסם באנגלית בקובץ לכבודו של פרופ' סלו רפפורט מיוהנסבורג; "Ambiguity in Expressing the Comparative in Biblical Hebrew", in G. Abramson (ed.), *Essays in Honour of Salo Rappaport on the Occasion of his Eightieth Birthday*, Johannesburg 1985, pp. 86-98

1 R. Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London 1985, p. 458, § 7.74; B.K. Waltke and M. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, IN 1990, pp. 263-271

2 באנגלית: comparative.

3 באנגלית: superlative.

ה' מתוקים, הדבש ונופת הצופים מתוקים. "מה-מתוק מדבש ומה עז מארי" (שופ' יד, יח), הגזור מהתשתית *מה חזק, והארי חזק. טווח המאוזכרים בשתי הדוגמות האלה (מתוק, חזק) מוגבל לדברים שהם [-חי] במקרה של "מתוק", או ל[+חי] במקרה של "חזק". מכאן שבשני המשפטים האלה מדובר בשתי נקודות הערך החיובי של הפונקציה של תכונה אחת (של המתיקות או של החוזק).

מה שאין כן בשמות תואר המציינים תכונה שאינה מיוחדת לעצם מסוים או לעניין מסוים אלא הם מביעים תכונה או גוונים של תכונה בקשת רחבה, שכל דבר עשוי למצוא את מקומו בפונקציה שלה, כלומר מדובר בשמות תואר שהם [+ יחסיים].

כשאנו בודקים את כל מבני ההשוואה במקרא שבהם "גדול" (כשם תואר יחסי) הוא הנשוא, נוכל למצוא במקרים מועטים בלבד אפשרות לייחס ערך חיובי לשם העצם הצמוד למ- (של היתרון). ואלו הם המקרים: "כי גדולה השנאה אשר שנאה מאהבה אשר אהבה" (שמ"ב יג, טו) – כאן הכוונה להשמיענו, שגם האהבה שאהבה הייתה גדולה; "עוד תשוב תראה תועבות גדולות מאלה" (יח' ה, טו) – ברור הוא שגם התועבות האלה גדולות היו; "גדול היה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון" (חגי ב, ט) – גם לבית הראשון היה כבוד גדול. המידה הגדולה של המסומנים בשמות הצמודים למ- במקרים אלה מסתברת על-פי מה שידוע לקורא מהכתובים. בשאר המקרים, שהם הרוב המכריע, אין עדויות על המידה הגדולה של המסומן בשם הצמוד למ-: הפונקציה של הגודל, מידה שאפשר למדוד ולהעריך אותה, חלה על כל דבר שבמציאות. אין לנו יסוד לייחס לכל אותם דברים ערך חיובי בפונקציה של הגודל.

דוגמות לאפשרות השנייה: "איננו גדול בבית הזה ממני" (בר' לט, ט); "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים" (שמ' יח, יא); "כי-גדול אלהינו מכל-האלהים" (דה"ב ב, ד); "[...]ואורישנון ואעשה אותך לגוי-גדול ועצום ממנו" (במ' יד, יב); "[אחינו המסו את לבבנו לאמר] עם גדול ורם ממנו..." (דב' א, כח); "להוריש גוים גדלים ועצמים ממך מפניך" (דב' ד, לח); "ויירשתם גוים גדלים ועצמים מכם" (דב' יא, כג). לא זו בלבד שאין אסמכתא להחשבת המסומן בשם הצמוד למ- כגדול אף הוא, אלא סברה היא שיש לראותו כקטן דווקא. יש שהקטנות אף מסוגנות במפורש, כגון: "בקחתך את אחותיך הגדלות ממך אל-הקטנות ממך" (יח' טז, סא). עם הזכרת האחיות הגדולות ועם האחיות הקטנות אנחנו לומדים רק על הגיל היחסי שלהן, ואין אנו יודעים אם הן *גדולות (מבוגרות) או קטנות (צעירות) מן הדובר.

דומה לכך גם שם התואר "טוב" שהוא [+ יחסי], מתוך ההנחה ההגיונית שכל דבר בעולם עשוי לשמש מטרה להערכה, ועל כן יש מקום להציע את הדבר בפונקציה של הערכה. מכאן שאין אנו יכולים לייחס ערך חיובי למשפט התשתית האדייקטיבי בעל

הנשוא "טוב", אלא אם כן יש בידינו ידיעות מחוץ למשפט הנידון, כגון מהקשר ספרותי או מעולם המושגים המקיף של עולם המקרא.⁴

בכתובים האלה שם התואר הנשואי "טוב" בעל ערך חיובי הוא בפונקציה של ההערכה: "הלא טוב עללות אפרים מבציר אביעזר" (שופ' ח, ב), שפירושו ההגייוני הוא, שבציר אפרים הוא טוב, ובציר אביעזר אף הוא טוב, אלא שזה טוב יותר מזה; "בחרו וטוב ואין איש מבני ישראל טוב ממנו" (שמ"א ט, ב) – משפטי התשתית היו כאן: *ואין איש מבני ישראל טוב, הוא טוב; "כי לא טוב אנכי מאבתי" (מל"א יט, ד) – 1. כי לא טוב אנכי, ו-2: אבתי [היו] טובים, כפי שמתברר מעולם המושגים של המקרא; "ואתנה לך תחתיו כרם טוב ממנו" (מל"א כא, ב) – 1. ואתנה לך כרם טוב, ו-2: הכרם (כרם נבות) היה טוב; "הלא טוב אמנה [ק] ופרפר נהרות דמשק מכל מימי ישראל" – נהרות דמשק טובים, ו-2: כל מימי ישראל [טובים], כפי שמתקבל מהסיפור; "יד ושם טוב מבנים ומבנות" (יש' נז, ה) – יד ושם טוב, ו-2: *בנים ובנות טובים הם, לפי ההנחות המוקדמות של עולם המקרא; "אשר-היא טובה לך משבעה בנים" (רות ה, טו) – 1. היא טובה לך, ו-2: שבעה בנים טובים הם, אף כאן על-פי עולם הערכים של המקרא.

מבנה היתרון הזה שנשואו הוא: "טוב" שכיח במיוחד בספרות החכמה של המקרא. ואלו הם המקרים:

- "טוב-לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף" (תה' קיט, עב).
- "כי טוב סחרה מִסְחָר-כֶּסֶף וּמִחֲרוֹץ תְּבוּאָתָהּ" (מש' ג, יד).
- "כי-טובה חֲכָמָה מִפְּנִינִים" (מש' ח, יא).
- "קָנָה חֲכָמָה מֶה-טוֹב מִחֲרוֹץ" (מש' טז, טז).
- "מִכֶּסֶף וּמִזָּהָב חֵן טוֹב" (מש' כב, א).
- "טוֹבָה תּוֹכַחַת מִגִּלְהָ מֵאֲהָבָה מִסְתָּרִת" (מש' כז, ה).
- "טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב מֵאֵח רְחוֹק" (מש' כז, י).
- "טוֹב שֵׁם מִשְׁמֵן טוֹב וַיּוֹם הַמֶּזֶת מִיּוֹם הַיָּלֶדֶת" (קה' ז, א).
- "טוֹב לִלְכַת אֶל-בֵּית-אָבֶל, מִלְּכַת אֶל-בֵּית מִשְׁתָּה" (קה' ז, ב).
- "טוֹב כַּעַס מִשְׁחֹק" (קה' ז, ג).
- "טוֹבָה חֲכָמָה מִגְּבוּרָה" (קה' ט, טז).
- "טוֹבָה חֲכָמָה מִכְּלֵי קָרָב" (קה' ט, יח).

4 עלינו להחשיב את עולם ההנחות המוקדמות של המקרא כרכיב סמנטי של המילים ושל המשפטים בלשון המקרא. על עולם ההנחות המוקדמות ראו J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge 1968, pp. 422, 440, 462

במקרים אלו שנמנו לעיל, יש שהערכת המסומן (בשם של צירוף מ-) מותנית ומוצדקת רק מנקודת ראותו הפסימית של המחבר (קוהלת).

מאידך, יש מקרים שבהם אין סיוע בהקשר ספרותי או בעולם ההנחות המוקדמות של המקרא להכרעה אם לייחס ערך חיובי לשם הצמוד למ- אם לאו. ואלו הם המקרים מהסוג הזה:

"כי טוב-יום בחצריך מאֶלֶף" (תה' פד, יא) – מהו "מאֶלֶף"? "וטוב משניהם את אשר-עֲנֵן לא היה" (קה' ד, ג) – האם "משניהם" בעל ערך חיובי הוא בפונקציית הטוב?

"טובים השנים מן-האחד" (קה' ד, ט) – האם פירושו של הכתוב שהאחד הוא טוב? ייתכן שהכוונה היא שאחד לכוון אינו טוב, שהרי ההמשך מגמק את האפשרות הזאת.

"טוב מראה עינים מְהֵלֵךְ-נֶפֶשׁ" (קה' ו, ט) – כשאין אנו יודעים בבירור מה טיבו של "הֵלֵךְ נֶפֶשׁ" כאן, האם טוב הוא או לא?

"טוב לשמוע גערת חכם מאיש שמע שיר כסילים" (קה' ז, ה) – כאן גלוי הוא החיסרון היחסי של שמיעת שיר כסילים. שני איברי ההשוואה בנויים במבנים תחביריים שונים זה מזה.

"טוב אחרית דבר מראשיתו" (קה' ז, ח) – בהשקפתו הפסימית של בעל קוהלת, ראשיתו של דבר עשוי להיות לא טוב, בגלל אי-הידיעה של מה שיהיה בסופו של דבר. במקרים שבהם נושאו של המשפט הסומך הוא כינוי, אנו זקוקים להקשר רחב יותר כדי להכריע, אם הערך של שם התואר "טוב" הוא חיובי או שלילי. אלו הם המקומות: "הלא אחרתה הקטנה טובה ממנה" (שופ' טו, ב) – לפי ההקשר אנו מבינים ש"ממנה" מגולם בה "טוב" בערך שלילי.

"ונתנה לרעך הטוב ממך" (שמ"א טו, כח) – אף כאן הכינוי הדבוק "ך" שב"ממך" מייצג ערך שלילי בפונקציה של הטוב.

"אשר פגע בשני-אנשים צדיקים וטבים ממנו" (מל"א ב, לב) – במשפט העומק שהנושא המשוחזר שבו הוא הכינוי "הוא", יש לייחס ערך שלילי לאותו נושא, כלומר *הוא היה [-טוב].

"לרעותה הטובה ממנה" (אס' א, יט) – המשפט המשוחזר כאן הוא: *היא [-טובה].

יש מקומות שבהם אפשר להסיק מההנחה המוקדמת של עולם המקרא, שהכינוי המשמש כנושאו של המשפט המשוחזר הוא בעל ערך שלילי:

"טובה עצת חושי הארכי מעצת אחיתפל" (שמ"ב יז, יד) – כוונת הכתוב להשמיענו ש"עצת אחיתפל [-טובה]" מבחינתו של אבשלום.

הטובים מן-הממלכות האלה" (עמ' ו, ב) – האם כלנה וחמת טובות הן מציון ומהר שומרון, כלומר הן [-טובות].
 "כי טוב מותי מחיי" (יונה ד, ג; ד, ח) – כשהמשפטים העמוקים הם: [כי] מותי [+טוב], ו-חיי [-טוב], כפי שמשמע מתלונתו ומאכזבתו של יונה.
 "טוב-מעט לצדיק מהמון רשעים רבים" (תה' לו, טז) – האיבר השני של הפסוק מביע דבר שאינו טוב.
 "טוב לחסות בה' מבטח בנדיבים" (תה' קיח, ט) – האיבר השני של הפסוק מביע דבר שהוא בעל ערך שלילי בפונקציה של הטוב.
 נביא כאן את שאר המבנים הדומים בעלי "טוב מ-" בנושא, המתפרשים כבעלי משמעות אחת, מחמת הסוגל [+יחסי, +אוניברסלי]; כל המובאות בקטע זה מספר משלי הם.

- "טוב נקלה ועבד לו ממתכבד וחסר-לחם" (מש' יב, ט).
- "טוב-מעט ביראת ה' מאוצר רב ומהומה בר" (מש' טו, טז).
- "טוב ארחת ינק ואהבה-שם משור אבוס ושנאה-בר" (מש' טו, יז).
- "טוב-מעט בצדקה מרב תבואות בלא משפט" (מש' טז, ח).
- "טוב שפל-רוח את-עניים (ק') מחלק שלל את-גאים" (מש' טז, יט).
- "טוב פת תרבה ושלוה-בה מבית מלא זבחי-ריב" (מש' יז, א).
- "טוב-רש הולך בתמו מעקש שפתיו והוא כסיל" (מש' יט, א).
- "וטוב-רש מאיש כזב" (מש' יט, כב).
- "טוב לשבת על-פנת-גג מאשת מדנינים ובית חקר" (מש' כא, ט).
- "טוב שבת בארץ-מדבר מאשת מדנינים (ק') נקעס" (מש' כא, יט).
- "כי טוב אקר-לך עלה-הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך" (מש' כה, ז).
- "טוב שבת על-פנת-גג מאשת מדנינים (ק') ובית חקר" (מש' כה, כד).
- "טוב-רש הולך בתמו מעקש דרכים והוא עשיר" (מש' כח, ו).

מספרים אחרים למדנו את המקומות האלה:

- "טובים היו חללי-חרב מחללי רעב" (איכה ד, ט).
- "טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח" (קה' ד, ו).
- "טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל, אשר לא-ידע להזהר עוד" (קה' ד, יג).
- "טוב אשר לא-תדור משתדור, ולא תשלם" (קה' ה, ד).
- "...איש... אמרתי טוב ממנו הנפל" (קה' ו, ג).
- "טוב אחרית דבר מראשיתו" (קה' ז, ח).
- "טוב ארך-רוח מגבה-רוח" (קה' ה, ח).

”שהימים הראשונים היו טובים מאֵלֶּה” (קה' ז, י) – כלומר: מהימים האלה שאינם טובים.

”וגם את-אחיך בית-אביך הטובים ממך הרגת” (דה"ב כא, יג).
ראינו בשימושיהם של ביטויי דרגת היתרון עם שמות התואר [היחסיים] ”גדול” ו”טוב” שדו-המשמעות הטבועה בהם עשויה להתפרש כראוי בעזרת נתונים גלויים או סמויים שמחוץ למשפט ההשוואה עצמו. הנתונים החדשים הסמויים הם בדרך כלל ההנחות המוקדמות הכלולות בספרי המקרא ובעולמו הרוחני. ואילו הנתונים הגלויים הם הטקסט הסמוך לביטוי דרגת היתרון והמאיר אותו כשיש צורך בכך. בלא הנתונים החדשים האלה אין לדו-המשמעות פתרון, והיא נשארת בעינה.